

Antti Puupponen

Elintarviketuotannon paikallinen kehittäminen Keski-Suomessa

Local Development of Food Production in Central Finland

This article considers measures to develop local food in Central Finland. The basic idea of local food is to shorten the distance between the site of production and consumption. Additionally, it also aims to increase economic benefits in the region and, therefore, local food has been the core of many rural development projects. Fifteen rural developers, such as project managers, were interviewed for this research. The article highlights their opinions about local food and its possibilities and challenges in the future. On the grounds of research, the food producers should create local networks and differentiate their products more in order to reach customers better. The rural development projects can be helpful in doing this and they can also be seen as resources for regional development policy. However, the periodic nature of projects makes long-span development efforts difficult.

Keywords: local food, rural development projects, networks, farm entrepreneurship

Johdanto

Monissa maaseudun kehittämissuunnitelmissa ja -strategioissa on viime vuosina mainittu lähiruoka. Lähiruoan avulla elintarvikkeiden tuotannon ja kulutuksen välinen matka pyritään tekemään lyhyemmäksi ja läpinäkyvämmäksi, mutta käsitteenä se on jäänyt silti epämääraiseksi. Suomessa lähiruoan

määritelmässä korostuvat toiminnan aluetaloudelliset vaikutukset: ”Lähiruoka on ruoantuotantoa ja -kulutusta, joka käyttää oman alueensa raaka-aineita ja tuotantopanoksia edistäen oman alueensa taloutta ja työllisyyttä” (Lähiruoan mahdollisuudet 2000: 3). Lähiruoan määritelmässä korostuu paikallisuus ja sen keskeisenä ideana on pyrkiä hyödyttämään oman alueen talous- ja elinkeinokehitystä (ks. myös Hinrichs 2000; Sireni 2006).

Lähiruoan ohella voidaan käyttää myös paikallisen ruoan käsitettä, kuten englanninkielinen termi *local food* sanataarkasti kääntyy. Paikallinen ruoka korostaa elintarviketuotteen alkuperäpaikan tunnettavuutta. Siinä tuotanto on paikkaan sidottua, mutta kulutus voi tapahtua myös kauempana kuin lähialueella (Mononen 2006: 43). Lähiruokaan liittyvä eräänlainen läheisyyden idea tällaisessa määrittelyssä on tietysti vaarassa kadota. Lähiruoalle ei ole kuitenkaan tarpeen asettaa tiukkoja maantieteellisiä rajoja, sillä esimerkiksi harvaan asutuilla seuduilla ruoan kulkemat välimatkat väistämättä pitenevät, koska tilat sijaitsevat kaukana keskuksista (Paananen & Forsman 2001: 13). Maarit Sirenin (2007: 13) mukaan suomalainen lähiruoka-käsite on ilmeisesti omaksuttu paikallista ruokaa käsittelevästä tutkimuskirjallisuudesta ja Euroopan unionin alueellisuutta korostavista linjauksista, mutta sille on kuitenkin luotu oma sisältönsä. Lähiruoalla pyritään Suomessa etenkin pienyritystoiminnan edistämiseen ja vahvistamiseen, mikä on samalla maaseudun kehittämisen

keskeinen tavoite. Lähiruoan käsitettä voidaan pitää näin myös maaseutupoliittisesti latautuneena (Mononen 2006: 43–44).

Ruoantuotannon paikallistumisen tutkimus on ollut 2000-luvun taitteessa kansainvälisesti vilkasta. Tutkimuskirjallisuudessa paikalliselle ruoalle jää kuitenkin suomalaista lähiruoan käsitettä vielä abstraktimpi sisältö (Sireni 2007: 12). Joissain tutkimuksissa korostetaan paikallisen ruoan menestymisen perustuvan esimerkiksi kuluttajien ja tuottajien väliseen luottamukseen, vastavuoroisuuteen ja yhteisöllisyyteen (Hinrichs 2000; Sage 2003; Winter 2003). Toisaalta joissain pohjoisamerikkalaisissa tutkimuksissa kiinnitetään huomiota erityisesti paikallisen ruokaan liittyvään yhteiskunnalliseen liikehdintään (Goodman 2003; DuPuis & Goodman 2005). Euroopassa paikallisen tuotannon merkitystä on korostanut myös huoli ruoan turvallisuudesta, joka on noussut esiin erilaisten ruokaskandaalien takia (Lang *et al.* 2001; Morris & Buller 2003).

Puhuttaessa paikallisesta ruoasta kiinnostus kohdistuu myös siihen toimintaympäristöön, jossa tuotteet valmistetaan. Ruokajärjestelmä (*food system*) pitää sisällään kaikki elintarvikkeiden valmistamiseen ja kuluttamiseen liittyvät yhteiskunnalliset toimenpiteet. Siihen kuuluvat siten alkutuotanto, jalostus, kauppa ja kuluttaminen sekä näihin liittyvät eri instituutiot. (Tansey & Worsley 1995: 2; Atkins & Bowler 2001: 9–14; Mononen 2006: 26.) Ruokajärjestelmä on globalisaatiokehityksen myötä muuttunut monimutkaiseksi ja maailmanlaajuisiksi systeemiksi, jossa tuotteita voidaan kuljettaa jopa useita tuhansia kilometrejä ennen kuin ne saavuttavat kuluttajan (mm. McMichael 1996). Paikallisessa ruokajärjestelmässä tuotteeseen ja jalostukseen kohdistuvat toimenpiteet tehdään läpinäkyvästi sillä alueella, missä ruoka on tuotettu. Se pyrkii siis olemaan tavallaan globaalien ruokajärjestelmän vastavoima (esim. Sireni 2006).

Tässä artikkelissa olen kiinnostunut paikallisesta ruokajärjestelmästä ja sen toimimisesta Keski-Suomen alueella (entinen Keski-Suomen lääni). Keski-Suomi on kulttuurisesti melko epäyhtenäinen useampien alueiden risteyskohta. Keski-Suomeen voi silti katsoa kuuluvan omanlaisensa paikallisen identiteetin, jonka ominaispiirteet liittyvät maakunnassa harjoitettaviin toimintoihin ja niiden kulttuurisiin traditioihin (ks. Knuutila 1998). Paikallinen ruoka on vahvasti sidoksissa paikalliseen identiteettiin, ja myös paikallisyhteisöjen kehittämistyössä joudutaan usein pohtimaan identiteettiin liittyviä kysymyksiä (Hyryläinen & Rannikko 2000). Tarkastelen artikkelissa paikalli-

sen ruokajärjestelmän toimintaa juuri maaseudun kehittämistyön kautta. Elintarviketuotannon paikallistumiselle on asetettu paljon maaseudun kehittämiseen liittyviä odotuksia. Se on ollut esillä maaseudun kehittämishankkeissa, jotka ovat keskeinen maaseutupoliittikan toteuttamisen väline tänä päivänä. Vaikka lähiruoan käsite on tutkijoiden ja kehittäjien keskuudessa vakiintunut, käytän artikkelissani pääasiassa paikallisen ruoan käsitettä, sillä se korostaa etenkin tuotantopaikan ja paikallisen toiminnan merkitystä elintarvikeketjussa.

Artikkeli pohjautuu vuonna 2005 Keski-Suomessa tehtyihin maaseudun kehittäjien haastatteluihin, joita kertyi tutkimuksessa kaikkiaan 15. Tutkimuksen tarkoituksena on selvittää, millaisia tavoitteita paikalliselle ruoalle asetetaan maaseudun kehitystyössä ja miten näitä tavoitteita pyritään toimeenpanemaan. Maaseudun kehittämistyötä toteutetaan ensisijaisesti erilaisten hankkeiden kautta. Tämän vuoksi haastateltavat valittiin hankkeissa työskentelevien joukosta. Lisäksi haastatteluissa pyrittiin selvittämään sitä, minkä tyyppistä ja tasoista yhteistyötä paikallisten elintarvikkeiden käytön edistämiseksi tarvitaan. Kun kyse on maaseudusta ja elintarviketuotannosta, kehittämistyön kohteena on yleensä maatalo. Siten myös tässä tutkimuksessa kiinnostus kohdistuu erityisesti maataloihin ja niiden mahdollisuuksiin harjoittaa paikalliseen elintarviketuotantoon liittyvää yritystoimintaa. Kutsun tarkastelemiani ruoantuottajia tässä yhteydessä yrittäjiksi, sillä kehittämistyön kohteena on usein myös tuottajien yrittäjä- ja liiketoimintavalmiuksien kohentaminen (ks. Puupponen 2005).

Tutkimuksessa mikään yksittäinen hanke ei ollut sinänsä erityisenä tarkastelukohteena, vaan pikemminkin ne havainnot, mitä haastateltava oli työnsä kautta tehnyt. Koska artikkelin mielenkiinnon kohteena on maaseudun kehitystyö ja sen vaikutus paikallisesti toimivaan elintarvikeyrittäjyyteen, käyn aluksi lyhyesti läpi sitä, kuinka hanketyöstä on tullut keskeinen maaseutu- ja aluepolitiikan toteutustapa. En kuitenkaan käsittele hanketoiminnan monimutkaista hallinnollista kenttää kovin yksityiskohtaisesti, sillä laajuudessaan se on oma tutkimusalueensa. Hanketyön peruseriaatteiden kuvaamisen jälkeen esittelen tutkimusaineistoni ja käyttämäni tutkimusmenetelmät. Kuvaan aineiston kautta Keski-Suomessa toteutettua hanketyötä ja sen tavoitteita, jotka liittyvät ennen kaikkea verkostomaiseen toimintaan. Lopuksi pohdin vielä hanketyön tulevaisuutta ja siihen liittyviä haasteita.

Hanketoiminta paikallisen kehittämistyön välineenä Suomessa

Perttu Vartiainen (1998) on jakanut suomalaisen aluepolitiikan kehityksen kolmeen eri vaiheeseen: 1) teollistavan kehitysaluepolitiikan vaiheeseen, 2) aluepoliittisen suunnittelun vaiheeseen sekä 3) ohjelmaperusteisen alueellisen kehittämisen vaiheeseen. Teollistavan kehitysaluepolitiikan vaihe liittyy toisen maailmansodan jälkeiseen aikaan, jolloin pyrkimyksenä oli luoda Suomesta teollinen yhteiskunta. Alueiden erilaisuuteen alettiin kiinnittää huomiota 1950-luvulla, ja osana kehitysaluepolitiikkaa haluttiin edistää esimerkiksi työvoiman liikkuvuutta teollisuuden tarpeiden mukaan. Tämän vaiheen voi Vartiaisen mukaan katsoa kestäneen suunnilleen 1970-luvun puoliväliin saakka, jolloin siirryttiin aluepoliittisen suunnittelun vaiheeseen. Tuolloin aluepolitiikka alettiin käsittää laajempaan kokonaisuuteen kuin pelkästään kehitysalueisiin liittyvinä toimenpiteinä, ja siinä korostuivat erilaiset suunnitelmalliset ratkaisut. (Vartiainen 1998.) Pertti Alasuutarin (1996: 108–110) mukaan tämän aikakauden piirteisiin kuuluivat esimerkiksi pyrkimykset yhdistää lait sekä valtiolliset tuet ja avustukset mahdollisimman laajoiksi ja kaikenkattaviksi järjestelmiksi. Aluepolitiikan kolmanteen vaiheeseen eli ohjelmaperusteiseen alueelliseen kehittämiseen siirryttiin hiljalleen 1980-luvun lopulla. Varsinaisesti Suomi omaksui ohjelmaperusteisen aluekehittämisen kuitenkin vasta vuonna 1994 voimaan tulleen aluekehityslain myötä (Hyryyläinen & Rannikko 2000: 21). Joka tapauksessa 1970-luvulla vallinnut suunnitteluoptimismi vaihtui ohjelmaperusteisuuden myötä enemmän paikallisen ja alueellisen kehittämisen erilaisiksi strategisiksi toimenpiteiksi. Kun 1970-luvulla uskottiin julkisen sektorin suoriin tukiin esimerkiksi korkeakoulutuksessa ja yritys-toiminnassa, 1980-luvulla ryhdyttiin korostamaan enemmän alueellisten perusrakenteiden monipuolista kehittämistä. Tähän liittyivät esimerkiksi erilaiset uudet teknologiset ratkaisut ja ylipäättään osaamisen yhteiskunnan korostaminen. (Vartiainen 1998.)

Maaseutupolitiikan toteuttaminen erilaisten hankkeiden kautta on korostunut Suomen liityttyä EU:n jäseneksi vuonna 1995. Nykyiseen ohjelmaperusteiseen aluepolitiikkaan kuuluvatkin keskeisesti erilaiset kehittämisohjelmat. Näiden kehittämisohjelmien käytännön toteutus tapahtuu hankkeiden kautta. Käytännössä tämä tarkoittaa tietyllä alueella toimivien projektien perustamista. Sana projekti ilmaisee hankkeen määräaikaaisuutta.

Hankkeella on siis alku ja loppu, mutta silti se on osa jotain isompaa kokonaisuutta. Usein ajatuksesta on saada projektiin avulla käyntiin jotain pysyvää ja pitkäaikaista toimintaa. (Hyryyläinen & Rannikko 2000: 13; ks. myös Turunen 2003.)

Suomalaisella maaseudun kehittämisellä on tänä päivänä yleiseurooppalaiset tavoitteet ja linjaukset, joita pyritään kuitenkin toteuttamaan paikallisista lähtökohdista käsin. EU:n alueella kehittämistyössä kohtaavat siten eurooppalainen, kansallinen, alueellinen ja paikallinen taso (ks. Marsden & Murdoch 1998). Eurooppalaisen maaseudun kehittämisen eräs keskeinen tavoite on monivaikutteinen maatalous (*multifunctional agriculture*). Monivaikutteisuuudella viitataan siihen, että kun maatalous tuottaa ruokaa, se samalla tuottaa myös muita hyödykkeitä, joilla voi olla myös julkishyödykkeen rooli (mm. Kaljonen & Rikkonen 2004; Yrjölä & Kola 2004; Buttel 2006). Tällaisia voivat olla esimerkiksi maaseutumaisema, luonnon monimuotoisuus, elintarvikkeiden laatu tai maaseudun kulttuurihistorialliset perintöarvot. Lähtökohtaisesti paikallisen tuotannon kehittäminen sopii hyvin yhteen maatalouden monivaikutteisten tavoitteiden kanssa (ks. Lang *et al.* 2001).

EU:ssa nykyisin harjoitettava aluepolitiikka on jaettu tavoiteohjelmiin ja erityisiin ohjelmakausiin. Nyt on meneillään ohjelmakausi, joka kattaa vuodet 2007–2013. Aiempi ohjelmakausi oli vuosina 2000–2006. Nykyisellä ohjelmakaudella EU:ssa on kolme laajempaa tavoitetta: 1) lähentymis- eli konvergenssitavoitteen pyrkimyksenä on kaventaa alueiden välisiä kehittymiseroja, 2) alueellinen kilpailukyky- ja työllisyystavoitteen tarkoitus on lisätä alueiden kilpailukykyä ja houkuttelevuutta sekä parantaa työllisyyttä ja 3) Euroopan alueiden välisen yhteistyön tavoite pyrkii vahvistamaan rajaseutujen, valtioiden ja alueiden välistä yhteistyötä. (Jauhiainen & Niemenmaa 2006: 124–128.)

Näitä tavoiteohjelmia rahoitetaan rakennerrahastoista, joita ylläpidetään EU:n sosiaalisen ja taloudellisen yhteenkuuluvuuden edistämiseksi. Rakennerrahastot ovat tuoneet uusia elementtejä ja toimintatapoja suomalaiseen yhteiskuntaan. Niiden avulla esimerkiksi kunnat ovat pystyneet hyödyntämään entistä enemmän määräaikaista projektia oman toimintansa kehittämisessä. Samalla on syntynyt uusi projektityötekijöiden ammattikunta, joiden työtä tässä artikkelissa tarkastellaan. Rakennerrahastot ovat osoittautuneet tärkeäksi lisäresurssiksi erityisesti suomalaisen talous-, työllisyys-, alue- ja sosiaalipolitiikan kannalta. (Saari 2003: 333–337.)

Edellisellä ohjelmakaudella EU:ssa oli käytössä

myös niin kutsutut yhteisöaloitteet, joiden rooli-
na oli täydentää laajempia rakennerahasto-ohjel-
mia. Ohjelmakaudella 2000–2006 näitä oli neljä:
Equal, *Interreg*, *Leader* ja *Urban*. Näistä *Leader*-
ohjelma liittyy maaseudun kehittämiseen. Uudel-
la ohjelmakaudella yhteisöaloitteet lakkautettiin,
ja niiden hyväksi havaitut toimintaperiaatteet
liitettiin osaksi EU:n yleistä aluepolitiikkaa. (Jau-
hiainen & Niemenmaa 2006.) *Leader*-ohjelman
toimintatapaa toteutetaan kuitenkin jatkossa ma-
seutuohjelman kautta.

Leader-ohjelma käynnistettiin vuonna 1991, ja
sen keskeinen tarkoitus on maaseudun paikallinen
kehittäminen käynnistämällä paikallisia, inhimillisiä
ja fyysisiä voimavaroja (Salmi 2003: 63–66; ks.
myös High & Nemes 2007). Itse asiassa *Leader*-
ohjelman ja siihen liittyvän toimintaryhmätyön
käynnistymisen voi katsoa konkretisoineen su-
omalaisen maaseudun paikallisen kehittämistyön,
jota oli esiintynyt aiemmin lähinnä vain retorisella
tasolla (Isosuo 2000: 61). Käytännössä toiminta-
ryhmätyötä tehdään siten, että maaseudun asuk-
kaat, alueella olevat yhdistykset ja yritykset sekä
alueen kuntien edustajat muodostavat yhdessä
paikallisen toimintaryhmän, jonka on järjestäydyt-
ävä oikeustoimikelpoiseksi yksiköksi, kuten yh-
distykseksi. Toimintaryhmän hallinnossa toimivat
julkinen sektori, elinkeinoelämä ja yhteisöt sekä
alueen asukkaat. Ryhmä laatii alueelleen kehittä-
misohjelman, jota se toteuttaa. Se päättää avustuk-
sen myöntämisestä erilaisiin hankkeisiin, joita alu-
een ihmiset, yhdistykset ja yritykset voivat hakea.
(Salmi 2003: 67.) Torsti Hyryyläisen (2007: 22)
mukaan ”*kehittämishjelma voidaan tulkita keskus-
hallinnon ja paikallisen kehittämissyhdistyksen väli-
seksi sopimuksiksi, jossa yhdistys sitoutuu avoimesti
tiettyihin tavoitteisiin ja saa niiden toteuttamiseen
julkisen rahoituskehyksen.*”

Toimintaryhmätyöhön sisältyy siis vuoropuhe-
lu eri hallinnon tasojen kesken (ks. Marsden &
Murdoch 1998; Ray 2000). Hankesuunnitelmat
osoitetaan toimintaryhmän hallitukselle, joka joko
hyväksyy tai hylkää ne. Toimintaryhmällä on toi-
misto, jonka tehtävänä on alueen hallinnollisista
asioista huolehtiminen sekä yhteydenpito kuntiin
ja TE-keskuksen maaseutuosastoon. Toisaalta se
myös valvoo hankkeiden toteutusta ja raportoi
niistä juuri TE-keskuksen maaseutuosastolle, joka
on *Leader*issä toimintaryhmästä seuraava lenkki
Suomessa. (Salmi 2003: 68–69.) TE-keskuksessa
hankeasiat kulkevat maaseutuosaston kautta ja ha-
jautuvat sen mukaan, millaisesta asiasta on kyse.
Maa- ja metsätalousministeriö on taas valtakunnal-
linen vastuuviranomainen, joka huolehtii *Leader*in

koordinoinnista kansallisella tasolla. Kansalliset
Leader-ohjelmat ohjaavat toimintaa sekä norma-
tiivisesti että taloudellisesti, ja ne valmistellaan
maa- ja metsätalousministeriön ohella Maaseutu-
politiikan yhteistyöryhmässä (Hyryyläinen 2007:
22). Kansallista tasoa seuraava porras on Euroopan
Unionin. EU:n tavoitteena on mahdollisimman
hyvä tiedonkulku eri toimijoiden välillä. Samoin
pyritään avoimuuteen ja tiedottamiseen myös ul-
kopuolisille. (Salmi 2003: 68–69.) Hyryyläisen
(2007: 21) mukaan voidaan tiivistäen todeta, että
”*Leader-metodi on maaseudun paikallisen kehittä-
misen henkisen ja sosiaalisen pääoman hallinnan ja
käyttämisen tapa, jossa käytetään ja luodaan tietoa
siitä, miten maaseudun niukoista voimavaroista lu-
odaan kestävää kehitystä.*”

Leader on kuitenkin vain yksi hankkeiden ra-
hoitusmuoto. Osa hankkeista rahoitetaan suoraan
EU:n rakennerahastoista. Lisäksi hankkeissa on
tavallisesti mukana kansallista rahaa, joka kana-
voituu TE-keskusten kautta. Hankesuunnitelmiin
vaaditaan yleensä myös tietty osuus alueen kun-
nilta ja hankkeeseen sitoutuneilta yrittäjiltä. (Sal-
mi 2003.) Jäljempänä tarkastelemani hankkeiden
rahoitusmuodot olivat moninaiset, mutta osassa
niistä *Leader*-rahoituksen rooli oli merkittävä.

On huomattava, että EU-rahoitteista hanketyö-
tä on Suomessa harjoitettu jo yli kymmenen vuot-
ta. Hankkeiden määrä on tuona aikana kasvanut
huomattavasti, ja niiden kohteet, päämäärät sekä
onnistuneisuus ovat olleet vaihtelevia. Esimerkiksi
Keski-Suomessa on ohjelmakaudella 2000–2006
ollut lukuisia erilaisia elintarvikealan hankkeita,
joissa on tuona aikana ollut mukana yli 300 yritys-
tä, osa tosin useammassa kuin yhdessä hankkeessa.
Hankkeiden lisäksi, tai osana niiden toimintaa,
on toteutettu myös useita kymmeniä opinnäyte- tai
projektitöitä tai erilaisia suunnitelmia. (Nieminen
2006: 58–59.)

Hankkeiden suuri määrä on aiheuttanut osassa
maaseudun asukkaista eräänlaista hankeväsymystä,
eivätkä kaikki jaksa välttämättä innostua niistä.
Hankkeita on kritisoitu myös niiden määräaika-
suudesta, joka saattaa aiheuttaa sen, että kehittä-
mistyö pysähtyy samalla kuin hanke loppuu (Joki-
nen & Puupponen 2006: 126). Vaikka hankkeita
kritisoidaan, monet ovat kokeneet niiden kuiten-
kin aktivoineen maaseudun toimintaa ja luoneen
uusia toimintamalleja (ks. Puupponen 2005: 77).

Tutkimuksen aineisto ja menetelmät

Tutkimuksessa haastateltiin yhteensä 15 maaseu-
dun kehittämistyötä tekevää henkilöä Keski-Suo-

messä. Haastateltavat olivat etupäässä erilaisten kehittämishankkeiden parissa työskenteleviä henkilöitä. Hankkeet, joissa haastateltavat henkilöt olivat työskennelleet, liittyivät usein nimenomaan lähiruoan kehittämiseen. Osa hankkeista taas tähtäsi esimerkiksi mautilojen välisten yhteistyömuotojen kehittämiseen tai maaseudun yritystoiminnan kansainvälisten yhteyksien parantamiseen. Näitäkin voidaan pitää tärkeinä näkökulmina tarkasteltaessa paikallista elintarviketuotantoa, sillä mautilojen ja pienyritysten kyky erilaisten verkostojen muodostamiseen näyttää olevan yritystoiminnan onnistumisen kannalta ratkaisevaa (esim. Johannisson *et al.* 2002).

Tehdessäni haastatteluja keväällä ja kesällä 2005 Keski-Suomessa oltiin samaan aikaan suunnittelemassa uutta elintarvikealan kehittämissuunnitelmaa vuosille 2007–2013. Kehittämissuunnitelman on tarkoitus toimia Keski-Suomen alueella eräänlaisena sateenvarjona alueen elintarvikeyrityksien kehittämiseksi. Haastateltavat löytyivät siten, että otin yhteyttä kehittämissuunnitelman laatimisesta vastanneeseen projektipäällikköön, jonka kautta sain muiden hanketyössä mukana olevien henkilöiden yhteystiedot. Monet muut haastattelemistani hen-

kilöistä olivat mukana myös uuden kehittämissuunnitelman laadinnassa. Taulukossa 1 on esitetty joitakin keskeisiä taustatietoja haastatetuista henkilöistä.

Tein haastattelut teemahaastattelun periaatteen mukaan, ja haastattelutilanteet olivat luonteeltaan joustavia. Haastattelut etenivät haastateltavan kerroksen mukaan eteenpäin, mutta olin miettinyt haastatteluteemojen alle valmiiksi tiettyjä kysymyksiä, joita saatoin halutessani käyttää. Haastattelun alussa kysyin kaikilta haastateltavilta samat taustatiedot, joihin taulukossa 1 esitetyt tiedot pohjautuvat. Osalla haastattelemistani henkilöistä oli tutkimuksen kannalta eräänlainen kaksoisrooli, sillä he työskentelivät hanketyön ohella myös yrittäjinä elintarvikealalla, joten he pystyivät hahmottamaan asioita oman yrittäjäkokemuksensakin kautta. Haastateltavan organisaatio viittaa siihen, mikä organisaatio on ollut hankkeen toteuttajana tai hallinnoijana. Suuri osa hankkeista on ollut ammattikorkeakoulujen hallinnoimia. Kaksi henkilöä työskenteli hankkeiden parissa samanaikaisesti kahdessa eri organisaatiossa, ja siksi taulukossa on näissä kohdissa mainittu kaksi tietoa. Haastateluissa oli mukana myös edustajia kahdesta alu-

Taulukko 1. Tutkimukseen haastatellut henkilöt.
Table 1. The persons interviewed for the study.

Haastattelun numero	Haastateltavan sukupuoli	Haastateltavan työtehtävä	Haastateltavan organisaatio
1.	nainen	projektipäällikkö	ammattikorkeakoulu
2.	nainen	kehityssuunnittelija	ammattikorkeakoulu
3.	nainen	projektipäällikkö	järjestö
4.	nainen	projektinvetäjä	koulutuskeskus
5.	mies	hankevetäjä	ammattikorkeakoulu
6.	mies	projektipäällikkö	koulutuskeskus
7.	nainen	projektipäällikkö	ammattikorkeakoulu
8.	nainen	projektipäällikkö	ammattikorkeakoulu
9.	nainen	projektipäällikkö	ammattikorkeakoulu
10.	mies	projektipäällikkö	ammattikorkeakoulu
11.	nainen	aluesihteerikoulutussuunnittelija	järjestö
12.	mies	yrityspalvelupäällikkö	kehittämisyritys
13.	mies	projektipäällikkö	kehittämisyritys / kunta
14.	mies	kehitysjohtaja	kunta
15.	nainen	hankesihteerikoulutussuunnittelija	yhdistys / kunta

een kuntaorganisaatiosta ja kahdesta seudullisesta kehittämissyhtiöstä. Nämä henkilöt olivat erittäin vahvasti hanketyössä mukana, vaikka eivät itse varsinaisesti missään hankkeessa työskennelleet.

Äänitin ja kirjoitin puhtaaksi kaikki haastattelut yhtä lukuun ottamatta, josta tein vain kirjalliset muistiinpanot. Tämä johtui äänitallentimen teknisestä viasta. Luin haastatteluaineiston useampaan kertaan läpi pyrkien löytämään vastauksia alussa esittämiini tutkimuskysymyksiin. Analyysin pohjana oli aineiston teemoittelu ja tyypittely. Teemoittelua ohjasi analyysin alkuvaiheessa haastattelurunko, jonka keskeiset teemat liittyivät lähiruokaan ja paikalliseen toimintaan Keski-Suomessa, yhteistyöhön ja verkostoihin sekä kestäväan kehitykseen. Esitän jatkossa myös sitaatteja haastattelemini henkilöiden puheesta. Sitaatin perään olen merkinnyt sulkuihin, kenestä haastateltavasta on kyse oheisessa taulukossa esitettyjen tietojen mukaisesti.

Keskisuomalainen elintarvikehanketyö käytännössä

Hankkeita, joissa haastateltavat olivat olleet mukana, oli toteutettu monella tapaa ja niillä oli ollut erilaisia tavoitteita. Näitä saattoivat olla esimerkiksi jonkin uuden asian kouluttaminen yrittäjille, jo olemassa olevan yritystoiminnan uudellinen kehittäminen tai maatilayritysten välisten verkostojen luominen ja aktivoiminen. Yhteistä kaikille hankkeille oli kuitenkin se, että ne tähtäsivät paikallisen toiminnan kehittämiseen ja niiden kohteena oli joko elintarvikeyrittäjyys tai maatilojen toiminta kokonaisuudessaan. Hankkeiden toteutuksessa on keskeistä, että paikalliset toimijat ovat niitä suunnittelemassa ja toteuttamassa. Hanketyön periaatteisiin kuuluu myös paikallisen kumppanuuden luominen toimijoiden välille (Ray 2000; Hyyryläinen & Rannikko 2000; Scott 2004), jolloin hankkeen tavoitteena on koota alueen yrittäjiä yhteen. Eräänä hankkeiden merkittävänä pyrkimyksenä voidaankin pitää yrittäjien keskinäistä toisiltaan oppimista, ja siten toimintaryhmytyä pitääkin sisällään myös oppimishaasteita (ks. High & Nemes 2007; Hyyryläinen 2007).

Oppimisen näkökulmasta on sitä parempi, mitä erilaisempia ja eri vaiheissa olevia yrittäjiä hankkeessa on mukana. Näin he pystyvät hahmottamaan toistensa kautta erilaisia ratkaisumalleja myös omaan toimintaansa. Tällaisen toimintatavan ansiosta odotetaan tiedonsiirron, uusien ajatusten kehittämisen ja innovoinnin lisääntyvän. Hankkeet pyrkivät olemaan tässä suhteessa ak-

tiivisia, ja usein yrittäjille järjestetään esimerkiksi erilaisia opintomatkoja myös oman alueen ulkopuolelle. Oppimista voi tapahtua myös eri alueiden ja maakuntien välillä, ja tätä on hankkeissa pidetty tavoiteltavana. Tällaiseen toimintatapaan voidaan liittää oppivan alueen käsite, joka yleistyi 1990-luvun puolivälissä innovaatiotutkimuksessa (ks. esim. Florida 1995), josta se on sittemmin omaksuttu myös aluekehittämisen taustamalliksi (Virkkala 2001: 175). Käsite on saanut monenlaisia tulkintoja, mutta pohjimmiltaan sillä viitataan juuri eräänlaiseen kollektiiviseen oppimiseen, jonka kautta pyritään luomaan uusia innovaatioprosesseja sekä saavuttamaan aluetaloudellista menestymistä. Oppivan alueen teorian mukaan uusia innovaatioita syntyy tutkimus- ja tuotekehitystoiminnan ohella myös yritysten arkipäiväisissä toiminnoissa, kuten markkinoinnissa tai logistikkassa, ikään kuin niiden sivutuotteina. Yritysten välinen oppiminen tapahtuu taas niiden välisessä vuorovaikutuksessa. Jos oppivan alueen käsite tulkitaan paikalliseksi kehittämismalliksi, tavoitteeksi nousee toimijoiden välisten verkostojen luominen ja niiden ulottaminen myös alueen ulkopuolelle. (Virkkala 2001: 178–182.)

Hanketta suunniteltaessa olisi hyvä miettiä hankkeen tavoitteet ja mukaan lähtevien yrittäjien tarpeet, jolloin hankkeen onnistumiselle luodaan paremmat edellytykset. Lähtökohtaisesti näin pyritään toimimaan. Näin asiaa kuvasi eräs haastateltu kehitysohjaaja:

”Niin jos yrittäjät kokevat, että tämä hanke on heidän kannaltaan hyvä, ja he ovat valmiita pistämään sen 10 prosenttia rahaa siihen mukaan. Niin se on yksi semmoinen aika hyvä mittari. Kyllä sitä itekin tietysti arvioi, että voiko siitä syntyä uusia työpaikkoja. Sehän se tietysti, että mitä osaamista se kehittää, ja että synnyttääkö ja jalostaako se uusia työpaikkoja, niin ne ovat ne mittarit. Ja tosi iso mittari on siinä, että kokeeko yrittäjä, että tuosta hankkeesta on hänelle hyötyä. Jos ne kokevat, niin sitten me lähdetään toteuttamaan. Ei me olla yhtään semmoista hanketta kaadettu, jota yrittäjät ovat pitäneet hyvänä.” (Haastattelu 14, mies, kehitysohjaaja, kunnan organisaatio)

Vaikuttaa siltä, että yrittäjien omaa ruohonjuuritason näkökulmaa pyritään aidosti pitämään hanketyön perustana. Alueellisen oppimisen näkökulmasta on kuitenkin pohdittava, mitä kaikkia osapuolia hankkeessa on oltava mukana ja minkälaisia rooleja heille tarvitaan, jotta hankkeen tuottamat

myönteiset aluetaloudelliset vaikutukset olisivat mahdollisimman suuria. Keski-Suomessa näyttäisi olevan enemmänkin elintarvikealan yrittämisen mahdollisuuksia ja ihmisiä, jotka voisivat toimia yrittäjinä, mutta näitä kaikkia ei ole vielä osattu löytää tai aktivoida. Juuri tämän takia paikalliseen elintarviketuotantoon on ladattu odotuksia.

Lähiruoan tai paikallisen ruoan määritelmät eivät kuitenkaan ole yksiselitteisiä. Myös haastattelemilleni henkilöille ne tarkoittivat monenlaisia asioita ja he pitivät lähiruoan käsitettä usein aika epämääräisenä. Paikallisen ruoan käsitettä pidettiin monesti lähiruokaa kuvaavampana ja yritystoimintaan liittyvien mahdollisuuksien kannalta parempana. Eräs projektipäällikkö, joka työskenteli myös yrittäjänä, kuvasi lähiruoka-käsitteen ongelmallisuutta seuraavasti:

”Että mun mielestä Keski-Suomessa on vähän hullua se, mitä on ollut noissa elintarvikejutuissa [hankkeissa], että ne tuotteet pitäisi markkinoida ja myydä tänne Keski-Suomen alueelle. Kun ajattelee, kuinka paljon esimerkiksi Jyväskylässäkin asuu ihmisiä, niin ne ovat ne markkinat täällä niin pienet. Kun oikeasti ihmiset kuitenkin asuu Etelä-Suomessa. Että ehkä pitäisi ajatella, että jos nyt tuotetaan ja myydään tavaraa, niin niitä pitää myydä myöskin etelään. Kun onhan se kuitenkin ihan eri asia, toimitetaanko se tavara Jyväskylästä Helsinkiin kuin vaikka Kiimasta tai Argentiinasta. Kyllähän se siihen verrattuna on kuitenkin paljon pienempi se kuljetusmatka.” (Haastattelu 3, nainen, projektipäällikkö, järjestö)

Haastatellun projektipäällikön johtamassa hankkeessa oli tämän takia päädytty käyttämään paikallisen ruoan käsitettä, koska se on näin väljemmin tulkittavissa (ks. myös Sireni 2006: 54). Vaikka keskustelu lähiruoasta tai paikallisesta ruoasta herättää haastatelluissa henkilöissä hieman ristiriitaisia ajatuksia, he näkevät kuitenkin paikallisten tuotteiden kehittämiseen liittyvän pääasiassa paljon positiivisia mahdollisuuksia. Monissa maaseutukunnissa maatalous on edelleen merkittävimpiä elinkeinoja, jonka työllisyysvaikutuksetkin ovat siten huomattavia. Näin maa- ja metsätalous ja esimerkiksi tähän liittyvä elintarviketuotanto toimivat luontevasti myös muun elinkeinotoiminnan tukijalkana maaseudulla. Paikallisen elintarviketuotannon avulla voidaan siten pyrkiä luomaan pohjaa välillisesti myös muulle elinkeinotoiminnalle kuin maataloussektorille.

Miten hanketoiminnassa on sitten tässä suh-

teessa onnistuttu? Osassa hankkeista on saatu muodostettua tilojen välistä yhteistyötä tai löydetty yrittäjille sellaisia yhteistyökumppaneita, joita he ovat tarvinneet. Nämä ovat selkeitä ja näkyviä tuloksia, joiden uskoisi säilyvän myös pidemmällä tähtäimellä. Monet haastateltavat henkilöt korostavat hankkeiden merkitystä etenkin siinä, että ne saattavat auttaa yrittäjää näkemään uusia mahdollisia toimintamalleja ja kenties paremmin havaitsemaan omaan toimintaansa liittyneitä heikkouksia (ks. myös Rannikko 2000). Yksittäisen yrittäjän toiminnan kannalta, ja myös koko alueellisessa elinkeinopolitiikassa, hanketta voidaan ajatella resurssina: sen avulla voidaan toteuttaa asioita, jotka ilman sitä jäisivät toteuttamatta. Näin asiaa kuvasi eräs hankevetäjä, joka itsekin toimii yrittäjänä:

”Mutta että me lähdettäisiin omaa yritystämme kehittämään kohti jotain isompaa kokonaisuutta, niin meillä ei ole sitä taloudellista resurssia, eikä meillä ole sitä henkilöstöresurssia olemassa. Jollain ne on jostain hankittava. Siihen vaaditaan pääomaa jollakin tavalla, sitä käyttöpääomaa. Nyt tämän hankkeen kautta voidaan nopeuttaa sitä aikaa, että voidaan saada joku viiden vuoden prosessi vaikka vuodessa tehtäväksi, tai kahdessa ja niin edelleen. Että mä näen sen selkeästi tämmöisenä resurssointina. Ja silloin sen tavoitteet ovat niin, että tämän resurssoinnin aikana pystyttäisiin saamaan aikaan sellaisia rakenteita, toimintamalleja, että se homma lähtee käyntiin.” (Haastattelu 5, mies, hankevetäjä, ammattikorkeakoulu)

Hanke voi näin auttaa yrittäjää erityisesti silloin, kun hänellä itsellään on selkeä ajatus, mihin hän hanketta aikoo hyödyntää tai sen avulla tähdätä. Silloin hän osaa käyttää hanketta juuri tällaisena resurssina. Petri Petäjäjärvi (2007) painottaakin yhteisen vision merkitystä toimintaryhmä- ja hanketyössä onnistumiselle (ks. myös Scott 2004). Yrittäjillä on kuitenkin erilaisia tarpeita hankkeille jo senkin vuoksi, että tiloilla harjoitettava yritystoiminta on moninaista. Maatilojen toiminnan osalta haastateltavat näkevät, että nykyinen maaseudun kehitys on johtanut siihen, että tilat ovat keskenään erityyppisissä asemassa. Elintarvikkeiden pienimuotoinen tuotanto ja jatkojalostus paikallisille markkinoille näyttää olevan tässä mielessä eräänlainen vaihtoehtoinen strategia mittaville perustuotannon laajennuksille. Se toimii usein maatalouden liitännäiselinkeinona, jolloin pyritään hakemaan lisäansiomahdollisuuksia perusmaatalustuotannon ohelle (ks. Forsman-Hugg 2004; Jokinen &

Puupponen 2006: 120–121). Maatilayrittäjien valmiudet lähteä mukaan tällaiseen toimintaan ja onnistua siinä vaihtelevat huomattavasti. Toiminnan sujuminen riippuu lähtökohtaisesti maatalon sijainnista: kaupunkien läheisellä maaseudulla on paremmat lähimarkkinat kuin syrjäisellä maaseudulla. Lisäksi haastattelujen perusteella korostuu etenkin kaksi asiaa, jotka tilojen huomioitava onnistuakseen paikallisessa elintarviketuotannossa. Nämä ovat toimintaan liittyvät verkostot sekä tuotteiden erilaistaminen siten, että yrittäjä löytää selkeästi oman paikkansa markkinoilla. Juuri näitä asioita keskiuomalaisissa elintarvikehankkeissa on pyritty edistämään.

Verkostot ja erikoistuminen paikallisessa toiminnassa

Yritystoiminnassa verkostolla tarkoitetaan erilaisia toisiinsa kytköksissä olevia yhteistyösuhteita, jotka voivat järjestäytyä monentasoisesti (Luostarinen 2005: 99–100). Toiminnan verkostomaisuus on näkyneet perinteisesti yritysten alihankintasuhteissa (Ruuskanen 2003). Etenkin pienyrityksen täytyy pystyä verkostoitumaan monesta syystä (ks. Bar-Nir & Smith 2002). Verkostojen kautta yrittäjä saa tuotteensa markkinoille, niiden avulla voi helpottaa omaa työtaakkaa sekä saada aikaan tiedonvälitystä ja mahdollisesti kehitellä myös uusia innovaatioita. Verkoston voikin käsittää tiiviimpänä yhteistyösuhteena kuin pelkinä yksittäin toisiaan seuraavina tavarantoimittaja- ja asiakassuhteina (ks. Ruuskanen 2003: 183; Toivola 2005: 93). Paikallisessa toiminnassa korostuvat toimijoiden riippuvuus toisistaan, ja siten paikalliseen verkostoon liittyvät erityisesti myös sitoutuneisuuden ja luottamuksen elementit (mm. Hinrichs 2000; Johannisson *et al.*, 2002; Sage 2003). Kun kyseessä on pienyritystä, hänen henkilökohtaisista sosiaalisista verkostoistaan tulee samalla myös niitä verkostoja, jotka ovat yritykselle merkityksellisiä ja joihin toiminta viime kädessä nojaa (ks. Johannisson 1988).

Pienimuotoisen elintarviketuotannon eräs ongelma on ollut se, että suuremmat asiakkaat, kuten kauppa- ja palvelusetälä, eivät välttämättä luota yrittäjien mahdollisuuteen toimittaa tuotteita jatkuvasti (ks. Morris & Buller 2003; Paananen & Forsman 2003: 25). Toisaalta useiden pienten tavarantoimittajien kanssa toimiminen voi olla niille hankalaa niin ajallisesti kuin taloudellisesti (Paananen & Forsman 2001: 49; Vanhanen 2005: 107). Ongelman tiedostavat myös yrittäjät itse (Puupponen 2005: 86). Paikallisessa elintarvi-

ketuotannossa toimivaksi verkostoksi on havaittu esimerkiksi tuottajien muodostama osuuskunta, jonka kautta tuotteet voidaan markkinoida eteenpäin. Paikallinen osuuskunta on riittävän iso toimija myös kauppaliikkeiden näkökulmasta, sillä kauppojen ei tarvitse tällöin asioida jokaisen pienyrityksen kanssa erikseen, vaan osuuskunta voi hoitaa asian keskitetysti.

Joissain hankkeissa oli suunniteltu tuotteille myös eräänlaista paikallista keskusvarastoa, jonka kautta niitä olisi kuljetettu eteenpäin. Tällaiselle varastolle olisi tarvetta juuri siinä mielessä, että sen avulla voitaisiin parantaa tuotteiden volyyymiä ja toimitusvarmuutta kokoamalla niitä yhteen pisteeseen. Tässä vaiheessa keskusvarastoa ei kuitenkaan ole pystytty vielä käytännössä toteuttamaan.

”Mutta tosiaan sitten pitää vaan olla niin iso porukka, että saadaan se terminaali ajattelu toimimaan. Että on paikka jonne viedään, ja siitä lähtee eteenpäin. Mutta sekään ei meillä täällä lähtenyt vielä. Ja ehkä meillä sillä tavalla aika loppui kesken, että ei saatu massaa riittävästi millään tuotteella, että [toiminta] olisi kannattanut. Kun kuitenkin marjoista puhutaan tuhansista kiloista, ja sesonki on niin lyhyt. Niin sen jälkeenhän niitä talviaikaan kuljetellaan, jos ne pakastetaan. Ja tosiaan leipämäärät olivat pieniä, perunamäärät olivat pieniä. En tiedä millä tuotteella saataisiin niin suuri volyyymi, että se rupeaisi kannattamaan.” (Haastattelu 10, mies, projektipäällikkö, ammattikorkeakoulu)

Edellä esitetystä sitaattista kuvastuu volyyymeihin liittyvän ongelman ohella myös se, että paikallisia yrittäjiä pitäisi löytää enemmän. Jo olemassa olevat yrittäjät voivat kuitenkin hyödyntää keskinäisiä verkostojaan myös esimerkiksi suuremmissa raaka-aine- ja laitehankinnoissa, jolloin omia tuotantokustannuksia saadaan pienemmiksi. Hankkeiden kautta on ideoitu myös suurempia tuotantotiloja, jotka voisivat olla useamman yrittäjän yhteiskäytössä. Kaikki tällaiset yhteistyökuviot ovat paikallisille pienyrityksille tärkeitä, sillä ne madaltavat kynnystä yritystoiminnan aloittamiseen tai kehittämiseen, koska näihin liittyvät investoinnit saataisivat muuten tuntua liian suurelta riskiltä. Joka tapauksessa verkostojen merkitys liittyy ennen kaikkea siihen, että niiden avulla voi tavoittaa suuremman asiakaskunnan, ja samalla voi tarjoutua mahdollisuuksia myös tuotannon erikoistumiseen (McDonagh & Commins 1999: 363–364).

Maaseudun kehittäjät näkevät tärkeänä tilojen erikoistumisen johonkin tiettyyn tuotantoon

ja tuotteiden jalostusasteen nostamisen (ks. myös Paananen & Forsman-Hugg 2005: 28). Paikallisessa ruoantuotannossa maanviljelijä tyypillisesti tuottaa raaka-ainetta tai jalostaa sitä pienimuotoisesti tilansa yhteydessä ja myy tuotteet sitten paikallisalueelle. Nämä tuotteet saattavat vaihdella esimerkiksi perunoista ja porkkanoista pitkälle jalostettuihin leipomotuotteisiin. Samoin yrityksen asiakkaat saattavat vaihdella paljon. Paikallisia tuotteita voidaan myydä esimerkiksi laitoskeittiöihin, vähittäiskauppoihin tai yksittäisille asiakkaille suoraan tiloilta sekä suoramyyntipisteistä. Oleellista on, että tuotteet löytävät oman sektorinsa, jolla toimia, sillä hinnalla ne pystyvät harvoin kilpailemaan massatuotteiden kanssa. Haastateltavien henkilöiden mukaan erikois- ja uutuustuotteilla oma sektori on helpommin löydettävissä kuin perinteisillä jo olemassa olevilla tuotteilla.

Erikoistumisen lisäksi tilojen tulisi siis pystyä luomaan uudenlaisia tuotteita tai ehkä kokonaan uusia palvelukokonaisuuksia. Tällaisia voisivat olla esimerkiksi tuotteet, jotka on tarkoitettu kuluttajille, joilla on erikoisruokavalio. Eräs hankevetäjä kehotti yrittäjiä miettimään laajemmin vaihtoehtoisia jakelukanavia vähittäiskaupoille:

”Ja sitten kun sä olet tuossa päivittäistavarakaupassa sen tuotteen kanssa, niin se on aina marginaalituote. Se on marginaalituote, kun sä et ole kuitenkaan hinnalla siellä kisaamassa. Muutenhan se peli menee ihan hinnan kautta, eli sä olet ihan väärässä portaassa myymässä. Elikkä kun mä sanoin, että me ollaan epäortodoksisia. Että me lähestytään sitä asiakasta siitä näkökulmasta, että se sama asiakas voi käydä vaikka K-kaupassa, mutta se ei sitä tuotetta sieltä ikinä osta. Mutta kun se on siellä toisessa ympäristössä, niin se ostaa sen sieltä. Silloin se kuuluu niin kuin siihen segmenttiin.” (Haastattelu 5, mies, hankevetäjä, ammattikorkeakoulu)

Näin haastateltavan mukaan tuotteelle voidaan hakea lisäarvoa joillakin palveluominaisuuksilla, ei niinkään tuotteen omilla ominaisuuksilla. Kuluttajilla on erilaisia tuotesuhteita, ja käsityömaisesti valmistetuissa tuotteissa, joita paikalliset elintarviketuotteet usein ovat, korostuvat muutkin asiat kuin pelkästään niiden välittömät käyttötarkoitukset (ks. Luutonen 2002: 74–76). Kun ruokatuote on osana esimerkiksi elämys- tai matkailupalvelua, hinta rakentuu kokonaispalvelupaketista, jolloin tuotteelle voi saada parempaa myyntikatetta (ks. myös Puupponen 2005). Jotkut haastateltavat olivat sitä mieltä, että tuotteissa kan-

nattaisi erikoistua niin pitkälle, että ne ovat liian kapeita markkinasegmenttejä teollisuudelle, mutta pienyrittäjä pystyy niiden avulla kuitenkin täysin työllistämään itsensä ja ehkä muutamana ulkopuolisenkin työntekijän. Joissakin hankkeissa olikin kokemuksia siitä, että suuremmat elintarviketeollisuuden yritykset olivat luopuneet joidenkin erikoistuotteiden valmistamisesta ja tarjonneet niitä pienempien valmistettavaksi. Näiden tuotteiden myynnin ja markkinoinnin kannalta yritystoiminnan verkostoilla on siten suuri merkitys, sillä tällaisten alihankintasuhdeiden kautta tuotteille voi löytyä jo valmiit markkina- ja jakelutiet.

Juuri tämäntyyppisiä yhteistyösuhteita paikallisen toiminnan kehittämiseksi tarvitaan. Esimerkiksi kaupan tuotevalikoimassa paikallisilla tuotteilla saattaa olla vaikeuksia erottautua positiivisesti (Vanhanen 2005: 111; ks. myös Morris & Buller 2003), ja kuluttajilla on taipumus ostaa ennestään tutuiksi kokemiaan merkkejä. Joidenkin haastateltavien mukaan paikallisten yrittäjien pitäisi päästä valmistamaan tuotteitaan suurten ja tunnettujen merkkien alle. Haastateltavien mukaan Keski-Suomen maakunnassa on jo joitain hyvin menestyviä yrityksiä, joilla ei ole omia tuotemerkkejä lainkaan, vaan ne valmistavat tuotteita pelkästään muille yrityksille tilauksesta tai jatkuvana alihankintana.

Jotta paikallisille elintarviketuotteille saataisiin lisää tunnettavuutta, olisi joidenkin haastateltavien mukaan syytä miettiä, kuinka maakunnan eri teollisuudenalat voisivat tukea paremmin toisiaan. Tällöin tavoitteena voisi olla luoda jonkinlaisia yhteisiä maakunnallisia brändejä, joihin paikallinen tuotanto on yhdistettävissä. Ruokailu on osa päivittäistä toimintaa, ja siten paikallinen ruoka on helposti liitettävissä kaikkeen omalla alueella tapahtuvaan toimintaan. Haastateltavat peräänkuuluttavat siis eräänlaista yhteisvastuuta maakunnan tunnetuksi tekemisessä. Tässä suhteessa asetetaan odotuksia etenkin turismia kohtaan (ks. myös McDonagh & Commins 1999; Hinrichs 2000). Erään haastateltavan mukaan esimerkiksi käsityöteollisuudesta voisi olla myös löydettävissä yhteistyökumppaneita paikalliselle elintarvikeyritykselle. Näiden teollisuudenalojen yhteistyöstä voisi löytyä uusia ja innovatiivisia tuote- ja palvelupaketteja. Matkailuelinkeino, käsityöteollisuutta ja elintarvikeyrityksyyttä yhdistääkin se, että kaikki ne perustuvat pääasiassa pienyritystoimintaan (ks. Tuomikoski 2002: 52–53).

Kehittämistyön haasteet ja tulevaisuudennäkymät

Hanketyöntekijän oman roolin ja persoonan voi nähdä olevan myös merkittävässä asemassa hankkeen toimimiselle ja sen tuloksellisuudelle. Haastatellut hanketyöntekijät näkivät itsensä usein tietynlaisina ohjaajina tai valmentajina yrittäjille. Toisaalta heillä voi nähdä olevan myös eräänlainen tulkin rooli, sillä yhteiskunta on pienyritystoiminnan kannalta käynyt entistä monimutkaisemmaksi ja vaikeasti hahmotettavaksi. Maatalouselinkeinoiniin liittyvä byrokraattisuus on myös lisääntynyt EU-jäsenyyden myötä, ja tätä byrokraattisuutta on tarvetta jonkun selventää ja tehdä ymmärrettäväksi. Myös siksi tarvitaan hanketyöntekijöiden ammattikunta.

Haastatteluissa korostettiin myös hanketyöntekijän roolia eräänlaisena välittäjänä yrittäjien ja muiden hankkeeseen liittyvien osapuolien välillä. Haastateltavien mukaan hyvä hankevetäjä on eräänlainen koordinaattori, joka pystyy neuvomaan vaikeaselkoisen byrokratian edessä, mutta tietää myös mistä on saatavilla sellaista asiantuntemusta, jota itseltä ei löydy. Eräs haastateltu projektipäällikkö kuvasi hänen mielestään hyvin onnistunutta hanketta seuraavasti:

”No mun mielestä niillä kavereilla tapa toteuttaa hanketta oli ihan hyvä, että ne hankevetäjät kävivät aika paljon tiloilla. Että ne kävi vaikka marjatilalla, tai millä tahansa, ja hoksasivat mitä siellä tarvitaan, hommasivat sinne oikean asiantuntijan, ja menivät itse jo kaukana edessäpäin. Minulle jäi semmoinen mielikuva, että tausta sinä hankkeessa oli erittäin hyvä.” (Haastattelu 13, mies, projektipäällikkö, kehittämisryhmä)

Hyvin toimivassa hankkeessa hankevetäjällä täytyy olla kunnollinen kosketuspinta hankkeessa mukana oleviin yrityksiin. Hänen ei tarvitse olla välttämättä itse erikoisasiantuntija, vaan työssä korostuvat enemmän vuorovaikutus- ja johtamistaidot. Toisaalta hankevetäjältä voidaan edellyttää sellaisia ominaisuuksia, että hän innostaa ja kannustaa yrittäjiä tarttumaan uusiin haasteisiin, mutta uskaltaa sanoa myös mihin ei kannata ryhtyä. Esimerkiksi Leader-toiminnan periaatteisiin kuuluukin avoimuus ja hyvä tiedonkulku eri osapuolten välillä (Salmi 2003: 69; ks. myös Scott 2004; Ray 2000). Hankevetäjällä voi nähdä olevan oman vastuunsa tässä asiassa, ja hänen kuuluu tiedottaa ja markkinoida hankkeen tarjoamia mahdollisuuksia eteenpäin.

Eija Lahtisen (2007: 61) mukaan on selvää, että hankevetäjä saa hankkeen aikana hyvää oppia ja kokemusta itselleen, mutta usein on vaarana, että tämä tietotaito ei välity muille yhteisön jäsenille. Näin ollen tarvitaan mukaan vapaaehtoisia aktiiveja, jotka pystyvät turvaamaan hankkeessa havaittujen hyvien käytäntöjen jatkumisen ja kehittämisen sen jälkeen, kun varsinainen hanke on jo päättynyt. Tässä korostuvat siten hankevetäjän taidot nähdä paikallisyhteisössä sellaisia verkostoja, joiden avulla voidaan tavoittaa mahdollisimman moni paikallinen toimija (Lahtinen 2007). Paikallista kumppanuutta luovien hankkeiden ongelmana on yleisesti pidetty juuri sitä, että niistä tulee usein muutamien voimakkaiden toimijoiden hallitsemia, ja ne eivät siksi tavoita marginaalisia ryhmiä (ks. Murdoch 2000: 412).

Haastateltavien mukaan kehittämistyötä pitää tehdä mahdollisimman laajalla rintamalla siten, että mukana ovat kaikki ruokajärjestelmän toimijat: yrittäjät, elintarviketeollisuus, kauppa ja julkiset organisaatiot. Lisäksi haastatteluissa korostui, että erityisesti alueen kunnilta tarvitaan aktiivista panostusta kehittämistyöhön. Esimerkiksi käytännön tasolla kunta voi edistää paikallista yrittäjyyttä etsimällä ja tarjoamalla yrittäjille uusia toimitiloja, ja näin monissa kunnissa onkin toimittu. Eräs haastattelemani henkilö edusti kuntaa, joka oli ottanut huomattavan aktiivisen roolin hanketyötä kohtaan. Toimintatapaa perusteltiin näin:

”Jos ajatellaan, että sulla sadantuhannen hanke, ja sä panet siihen omaa rahaa vaikka 17 000 euroa, että sä saat sen hankkeen käyntiin. Ja se pyörii tässä alueella, niin aika huono se on, jos ei se tuota edes sitä 17 000:tta takaisin. Kyllä se aika huono hanke on silloin. Että 17 prosenttia pannaan omaa rahaa, ja se niin kun kunnan kannalta olisi järkevä sijoitus, että saa kuitenkin sen sadan tuhannen volyymin käyntiin. Tosi huono hankehan se on jos, se tappiota tekee niin paljon. Mutta että pitäähän siitä tietenkin saada se mahdollisimman täysimääräinen hyöty. Että semmoinen terve kriittisyys, niin sitähan on tosi paljon meilläkin. Ja pitää olla kriittinen koko ajan, että kannattaako tuota käynnistää ja saako sillä mitään aikaan. Että hankevetäjä saa palkkansa, niin se ei riitä.” (Haastattelu 14, mies, kehitysjohdaja, kunnan organisaatio)

Tässäkin korostuu hankkeen näkeminen eräänlaisena resurssina, jota kunta pystyy hyödyntämään elinkeinopolitiikassaan. Kunnan viranomaisten aktiivinen suhtautuminen hankkeisiin ja ylipäänsä

kehittämistyöhön näkyy kyseisellä alueella erittäin vireänä pienyritystoimintana.

Erityisinä ongelmina juuri Keski-Suomen maakunnan osalta nähtiin, että alueelta puuttuu korkea-asteen elintarviketeknologian koulutus, jota yritykset pystyisivät hyödyntämään tuotekehitystyössään. Toisaalta yritystoiminnan kehitystä katsottiin haittaavan myös riskirahoituksen puute tai se, että jostain syystä elintarviketeollisuuteen ei olla kovin kiinnostuneita sijoittamaan. Haastateltavien mukaan julkisessa ja poliittisessa keskustelussa sen ajatellaan ikään kuin toimivan omalla painollaan ilman, että siihen tarvitsisi merkittävästi panostaa. Tämä itse asiassa nähtiin koko valtakunnan tasoisena ongelmana.

Haastateltavien mielestä maakunnan kehittämisessä on joitain puutteita. Toisaalta joissain asioissa on myös päällekkäisyyksiä. Hankkeita toteutetaan ikään kuin tehottomasti ja useammassa tasossa. Jotkut hankkeet tähtäävät samaan asiaan, mikä on omiaan lisäämään hankeväsymystä. Haastattelemani maaseudun kehittäjät pitävät eräänä haasteena myös sitä, kuinka pienyritystoimintaa voitaisiin hanketyön yhteydessä kehittää jatkossa enemmän rinnakkain yhteisön kehittämisen kanssa. Yritykset ovat osa yhteisöä, ja maaseutuun liittyvistä ongelmista puhuttaessa ratkaisuksi on 1990-luvulta lähtien usein tarjottu juuri maaseutuyrittäjyyden lisäämistä ja kehittämistä (ks. esim. Ruuskanen 1999: 22). Yrityksiä, ja etenkin pienyrittäjyyttä, on tietysti vaikeaa kehittää ottamatta huomioon paikallisyhteisön ja paikallisen toimintaympäristön erityispiirteitä. Eero Uusitalon (2007: 22) mukaan yritystoiminnan kehittyminen maaseudulla vaatii siten jatkossa yhä enemmän yhteisöllisiä keinoja.

Monet haastateltavat pitivät ongelmana myös sitä, että vaikka Keski-Suomen alueella on runsaasti elintarvikealan yrittäjyyttä, se on kuitenkin kooltaan aika pientä. Toisaalta on kyllä muutamia suuria elintarviketeollisuuden yrityksiä, mutta kaivattuja keskisuuria puuttuu. Haastateltavien mielestä pienyritysten olisi helpompi solmia yhteistyösuhteita keskisuurten kuin suuryritysten kanssa. Haastateltavat näkevät myös, että alueella tarvitsee olla selkeästi muutamia kärkiyrityksiä ja näkyviä yrittäjäpersoonia. Kärkiyritykset omalta osaltaan profiloivat aluetta ja avaavat toiminnallean samalla ehkä markkinoita pienemmillekin (ks. Toivola 2005). Tässä ajattelutavassa korostuu siten oppivan alueen näkökulma.

Vaikka lähירוan tuottaminen ja paikallisilla markkinoilla toimiminen mielletään usein pienten yritysten ja pienen mittakaavan toiminnaksi, koko paikallisen ruokajärjestelmän toimivuuden kannal-

ta olisi eduksi, mikäli alueella olisi runsaasti, erilaisia ja eri kehitysvaiheissa olevia yrityksiä (ks. myös Murdoch 2000). Monet pienyrittäjät ovat ryhtyneet kuitenkin toimintaan usein tavoitteenaan työllistää itsensä ja pitää tilansa elinkelpoisina (ks. Puupponen 2005). Toimintaan ei siis liity välttämättä suuria kasvutavoitteita, eikä tietysti tarvitse liittyäkään. Tähän sisältyy eräänlainen pienyrittäjän etiikka: toimintaa pidetään pienimuotoisena, jotta vapaus päättää yrityksen asioista säilyisi itsellä (Ruuskanen 2003). Mikäli kasvun mahdollisuuksia on kuitenkin näköpiirissä, voivat hanke ja aktiivinen hankevetäjä olla hyvänä tukena ensimmäisissä mahdollisissa keinoja niiden hyödyntämiseen. Tätä voidaan pitää myös eräänä kehittämistyön keskeisenä haasteena.

Johtopäätökset

Olen tässä artikkelissa pyrkinyt kuvaamaan haastattelemani maaseudun kehittäjien kokemuksia paikallisen elintarviketuotannon ja siihen liittyvän yrittäjyyden kehittämistyöstä. Kehittämisen kohteina ovat olleet maatilat. Haastatteluissa nousee esille erityisesti kaksi seikkaa, joihin tilojen olisi kiinnitettävä huomiota, jotta toimintaan saisi jatkuvuutta ja kannattavuutta. Nämä ovat tilan erikoistuminen johonkin tiettyyn tuotantoon tai tuotteeseen sekä toimintaan liittyvät verkostot. Yhteistyön ja verkostomaisen toiminnan merkitystä on korostettu aiemmin myös monissa muissa paikallista ruokaa käsittelevissä tutkimuksissa (mm. Jarosz 2000; Paananen & Forsman 2001; Sage 2003). Verkosto ei sinänsä ole vastaus maaseudun kehittämisen ongelmiin. Kehittämistyössä verkostomainen lähestymistapa on kuitenkin hyödyllinen, sillä se voi helpottaa löytämään maaseutualueiden sisäiset kehittämiskohteet ja niiden yhteydet ulkopuolisiin ongelmiin ja mahdollisuuksiin (Murdoch 2000: 417).

Oikealla tavalla toteutettu hanke voi olla merkittävä tuki niin aloittelevalle kuin jo pidemmässä kehitysvaiheessa olevalle yrittäjälle. Hanke toimii välittäjänä erilaisiin uusiin mahdollisuuksiin, kuten yhteistyöverkostojen luomiseen ja uusiin innovaatioihin. Hankkeen keskeinen merkitys on koota alueen yrittäjiä yhteen ja tarjota uuden oppimisen mahdollisuutta ja eräänlaista vertaistukea, kuten eräs haastattelemani henkilö asiaa kuvasi. Hanke toimii näin ollen alueen yrittäjille eräänlaisena lisäresurssina, joka voi helpottaa yrittäjän toimintaa pitkällä aikavälillä myös työvoimaresurssina tai jopa puhtaasti taloudellisessa mielessä.

Paikallisen ruokajärjestelmän toimivuus edel-

lyttää sitä, että alueella on sekä suurta että pientä teollisuutta. Keskisuuren teollisuuden puute nähtiin haastatteluissa ongelmana juuri Keski-Suomen maakunnan osalta. Alueelle on eduksi, mitä moninaisimpia tuotteita ja tuotantovolyymejä sieltä löytyy, sillä tämäkin on haastateltavien mukaan omiaan lisäämään mahdollisuuksia erilaisten yhteistyöverkostojen muodostamiseen ja uusien innovaatioiden luomiseen. Tarkasteltaessa paikallista ruokajärjestelmää on pidettävä mielessä, että tuotteet, niiden jalostusasteet ja jakelukanavat vaihtelevat huomattavasti. Vaikka paikallisessa elintarviketuotannossa tuotteiden jalostusasteiden alhaisuus on nähty ongelmana (ks. esim. Paananen & Forsman 2001), on joillakin yrittäjillä huomattavan pitkälle jalostettuja tuotteita, ja niiden saaminen markkinoille vaatii erilaisten verkostojen toimivuutta laajemmassa mielessä. Monien haastateltavien mielestä Keski-Suomi on tällöin markkina-alueena niin pieni, että näitä verkostoja joudutaan väistämättä miettimään kansallisella tasolla.

Paikallisuus on elintarviketalouden toiminnan kannalta ennen kaikkea arvokysymys (Seppänen *et al.* 2006: 101). Tällöin paikallisen tuotannon tärkeimmät merkitykset liittyvät maaseudun yrittäjyyden ja työllisyyden säilymiseen sekä niiden kehittymiseen pitkällä tähtäimellä. Kehittämistyön näkökulmasta pelkona on kuitenkin hankerahoituksen väheneminen jatkossa. Aktiivinen kehittäminen on samalla vaarassa heikentyä. Ruoan kuluttaminen tulee silti aina säilymään, joten paikalliselle elintarvikealan pienyritystoiminnalle voi nähdä olevan tarvetta ja mahdollisuuksia myös tulevaisuudessa. Verkostojen merkitys ja kuluttajien tavoittaminen on tällöin ratkaisevaa. Eri teollisuudenalat pystyvät varmasti tässä työssä tukemaan toisiaan ja tekemään samalla maakuntaansa tunnetuksi myös ulkopuolisille.

Kiitokset

Kiitän tutkimuksen rahoittajia. Tutkimus on osa Suomen Akatemian kulttuurin ja yhteiskunnan tutkimuksen toimikunnan rahoittamaa hanketta Maaseudun pienyrittäjät kestävän kehityksen edelläkävijöinä. Aikaisemmin tutkimusta on rahoittanut Suomen Kulttuurirahaston Keski-Suomen maakuntarahasto.

Lähteet

Alasutari, Pertti (1996). *Toinen tasavalta. Suomi 1946–1994*. Vastapaino, Tampere.
 Atkins, Peter & Bowler, Ian (2001). *Food in society. Economy, culture, geography*. Arnold, London.

BarNir, Anat & Smith, Ken A. (2002). Interfirm alliances in the small business: the role of social networks. *Journal of Small Business Management* 40:3, 219–232.
 Buttel, Frederick H. (2006). Sustaining the unsustainable: agro-food systems and environment in the modern world. Teoksessa Cloke, Paul, Marsden, Terry & Mooney, Patrick H. (toim.) *Handbook of Rural Studies*. Sage, London, 213–229.
 DuPuis, Melanie E. & Goodman, David (2005). Should we go “home” to eat?: toward a reflexive politics of localism. *Journal of Rural Studies* 21:3, 359–371.
 Florida, Richard (1995). Toward the learning region. *Futures* 27:5, 527–536.
 Forsman-Hugg, Sari (2004). Kuinka elintarvikealan maaseutuyritykset kilpailevat markkinoilla? *Maaseudun uusi aika* 3/2004, 53–56.
 Goodman, David (2003). The “quality” turn and alternative food practices: reflections and agenda. *Journal of Rural Studies* 19:1, 1–7.
 High, Chris & Nemes, Gustáv (2007). Social learning in LEADER: exogenous, endogenous and hybrid evaluation in rural development. *Sociologia Ruralis* 47:2, 103–119.
 Hinrichs, C. Clare. (2000). Embeddedness and local food systems: notes on two types of direct agricultural market. *Journal of Rural Studies* 16:3, 295–303.
 Hyryläinen, Torsti (2007). Toimintaryhmätyö paikallisen kehittämistyön metodina. *Maaseudun uusi aika* 3/2007, 20–36.
 Hyryläinen, Torsti & Rannikko, Pertti (2000). *Eurooppalaistuva maaseutupolitiikka. Paikalliset toimintaryhmät maaseudun kehittäjinä*. Vastapaino, Tampere.
 Isosuo, Tuula (2000). Toimintaryhmätyön vahvistuminen. Teoksessa Hyryläinen, Torsti & Rannikko, Pertti (toim.) *Eurooppalaistuva maaseutupolitiikka. Paikalliset toimintaryhmät maaseudun kehittäjinä*. Vastapaino, Tampere, 61–77.
 Jarosz, Lucy (2000). Understanding agri-food networks as social relations. *Agriculture and Human Values* 17:3, 279–283.
 Jauhiainen, Jussi S. & Niemenmaa, Vivi (2006). *Alueellinen suunnittelu*. Vastapaino, Tampere.
 Johannisson, Bengt (1988). Business Formation – A Network Approach. *Scandinavian Journal of Management* 4:3, 83–99.
 Johannisson, Bengt, Ramirez-Pasillas, Marcela & Karlsson, Gösta (2002). The institutional embeddedness of local inter-firm networks: a leverage for business creation. *Entrepreneurship & Regional Development* 14:4, 297–315.
 Jokinen, Pekka & Puupponen, Antti (2006). Paikallisuus kestävän ruoantuotannon perustana? Teoksessa Mononen, Tuija & Silvasti, Tiina (toim.) *Ruokakysymys. Näkökulmia yhteiskuntatieteelliseen elintarviketutkimukseen*. Gaudeamus, Helsinki, 113–130.
 Kaljonen, Minna & Rikkonen, Pasi (2004). Divergent images of multifunctional agriculture: a comparative study of the future images between farmers and agri-food experts in Finland. *International Journal of Agricultural Sustainability* 2:3, 190–204.
 Knuuttila, Seppo (1998). Menneisyys identiteetin paikkana. Teoksessa Hänninen, Sakari (toim.) *Missä on tässä?* SopHi, Jyväskylän yliopisto, 17–41.
 Lang, Tim, Barling, David & Caraher, Martin (2001). Food,

- social policy and the environment: towards a new model. *Social Policy & Administration* 35:5, 538–558.
- Lahtinen, Eija (2007). Toimintaryhmien ankara haaste: Laajasti osallistava kehittämissyö. *Maaseudun uusi aika* 1/2007, 59–62.
- Luostarinen, Matti (2005). *Ekologinen klusteri ja innovaatiopolitiikka*. Maa- ja elintarviketalouden tutkimuskeskus, Jokioinen.
- Luutonen, Marketta (2002). Käsiyötuotteisiin ja -palveluihin liitetyt merkitykset. Teoksessa Luutonen, Marketta & Äyväri, Anne (toim.) *Käsin tehty tulevaisuus. Näkökulma käsiyöyrittäjyyteen. Sitran raportteja* 24, Helsinki, 72–101.
- Lähihuoan mahdollisuudet (2000). Lähihuokatyöryhmän loppuraportti 6/2000. Maaseutupolitiikan yhteistyöryhmä.
- Marsden, Terry & Murdoch, Jonatan (1998). The shifting nature of rural governance and community participation. *Journal of Rural Studies* 14:1, 1–4.
- McDonagh, Perpetua & Commins, Patrick (1999). Food chains, small-scale food enterprises and rural development: illustrations from Ireland. *International Planning Studies* 4:3, 349–371.
- McMichael, Philip (1996). *Development and social change: a global perspective*. Pine Forge Press, Thousands Oaks, California.
- Mononen, Tuija (2006). Yhteiskuntatieteellisen elintarviketutkimuksen linjoja. Teoksessa Mononen, Tuija & Silvasti, Tiina (toim.) *Ruokakysymys. Näkökulmia yhteiskuntatieteelliseen elintarviketutkimukseen*. Gaudeamus, Helsinki, 26–52.
- Morris, Carol & Buller, Henry (2003). The local food sector. A preliminary assessment of its form and impact in Gloucestershire. *British Food Journal* 105:8, 559–566.
- Murdoch, Jonathan (2000). Networks – a new paradigm of rural development? *Journal of Rural Studies* 16:4, 407–419.
- Nieminen, Anna-Maija (2006). Tuloksellista kehittäjäkumppanuutta rakentamassa. Strategiasta 2001–2006 strategiaan 2007–2013. *Jyväskylän ammattikorkeakoulun julkaisuja* 65, Jyväskylän yliopistopaino.
- Paananen, Jaana & Forsman, Sari (2001). Lähihuoka elintarvikealan maaseutuyritysten ja suurkeittiöiden kokemana. *Maa- ja elintarviketalouden tutkimuskeskuksen tutkimuksia* 252, Helsinki.
- Paananen, Jaana & Forsman, Sari (2003). Lähihuoan markkinointi vähittäiskauppoihin, suurkeittiöihin ja maaseutumatkailuyrityksiin. *Maa- ja elintarviketalouden tutkimuskeskuksen tutkimuksia* 24, Helsinki.
- Paananen, Jaana & Forsman-Hugg, Sari (2005). Lähi- ja luomuruoka kunnallisissa ruokapalveluissa. Esiselvitys päättäjien näkemyksistä. *Maa- ja elintarviketalouden tutkimuskeskuksen selvityksiä* 88, Helsinki.
- Petäjäjärvi, Petri (2007). Visio toimintaryhmätyön lähtökohdista. *Maaseudun uusi aika* 1/2007, 52–56.
- Puupponen, Antti (2005). Verkostot, yhteistyö ja paikallinen ruokajärjestelmä. Teoksessa Järvelä, Marja, Jokinen, Pekka & Puupponen, Antti (toim.) *Kestävän kehityksen paikalliset verkostot*. Jyväskylän yliopisto, *Yhteiskuntatieteiden ja filosofian laitoksen yhteiskuntapolitiikan työpapereita* no. 110, Jyväskylän yliopistopaino, 67–92.
- Rannikko, Pertti (2000). Kehittämishanke paikallisen identiteetin muovaajana. Teoksessa Hyryläinen, Torsti & Rannikko, Pertti (toim.) *Eurooppalaistuva maaseutupolitiikka. Paikalliset toimintaryhmät maaseudun kehittäjinä*. Vastapaino, Tampere, 143–165.
- Ray, Christopher (2000). The EU LEADER Programme: rural development laboratory. *Sociologia Ruralis* 40:2, 163–171.
- Ruuskanen, Petri (1999). Verkostot, luottamus ja riskiyhteiskunnan maaseutupolitiikka. Jyväskylän yliopisto, Chydenius-instituutti, *tutkimuksia* 2/1999, Kokkola.
- Ruuskanen, Petri (2003). *Verkostotalous ja luottamus*. SoPhi, Jyväskylän yliopisto.
- Saari, Juho (2003). *Uusi aikakausi. Yhdyntävä Eurooppa ja sosiaalipolitiikka*. Sosiaali- ja terveysturvan keskusliitto, Helsinki.
- Sage, Colin (2003). Social embeddedness and relations of regard: alternative 'good food' in south-west Ireland. *Journal of Rural Studies* 19:1, 47–60.
- Salmi, Anita (2003). Ylhäältä annettu todellisuus. Leaderin ja ohjelmallisen aluekehityspolitiikan jäljillä. *Acta Wasaensia* 118, Aluetiede 8.
- Scott, Mark (2004). Building institutional capacity in rural Northern Ireland: the role of partnership governance in the LEADER II programme. *Journal of Rural Studies* 20:1, 49–59.
- Seppänen, Laura, Aro-Heinilä, Esa, Helenius, Juha, Hietala-Koivu, Reija, Ketomäki, Hanna, Mikkola, Minna, Risku-Norja, Helmi, Sinkkonen, Marko & Virtanen, Hanna (2006). Paikallinen ruokajärjestelmä: ympäristö- ja talousvaikutuksia sekä oppimishaasteita. Helsingin yliopisto, Ruralia-instituutti, *raportteja* 9, Mikkeli.
- Sireni, Maarit (2006). Paikallinen ruoka: marginaalinen ilmiö vai tulevaisuuden trendi? *Alue ja Ympäristö* 35:1, 50–57.
- Sireni, Maarit (2007). Vaihtoehtoista ruoantuotantoa kehittämässä. Analyysi maakunnallisista elintarvikestrategioista. Joensuun yliopisto, *Karjalan tutkimuslaitoksen raportteja* N:o 6/2007.
- Tansey, Geoff & Worsley, Tony (1995). *The food system. A guide*. Earthscan, London.
- Toivola, Tuija (2005). Yrittäjyys verkostotaloudessa. Yksin tekemisestä verkostomaiseen toimintaan. *Acta Wasaensia* 144.
- Tuomikoski, Paula (2002). Käsiyön kulttuuriset ja sosiaaliset merkitykset. Teoksessa Luutonen, Marketta & Äyväri, Anne (toim.) *Käsin tehty tulevaisuus. Näkökulma käsiyöyrittäjyyteen. Sitran raportteja* 24, Helsinki, 40–62.
- Turunen, Jarno (2003). Jatkuvuus ja siirrettävyys hanketoiminnan haasteina. *Maaseudun uusi aika* 2/2003, 43–49.
- Uusitalo, Eero (2007). Toimintaryhmätyön alkuvaiheet Suomessa – mahdollisuuksien taidetta. *Maaseudun uusi aika* 1/2007, 17–26.
- Vanhanen, Lyty (2005). Lähihuoka keskusomalaisten kaupan edustajien silmin. Teoksessa Järvelä, Marja, Jokinen, Pekka & Puupponen, Antti (toim.) *Kestävän kehityksen paikalliset verkostot*. Jyväskylän yliopisto, *Yhteiskuntatieteiden ja filosofian laitoksen yhteiskuntapolitiikan työpapereita* no. 110, 93–122.
- Vartiainen, Perttu (1998). Suomalaisen aluepolitiikan kehitysvaiheita. Sisäministeriö, *aluekehitysosaston julkaisu* 6, Helsinki.
- Virkkala, Seija (2001). ”Oppiva alue” talusmaantieteellisenä teoriana ja aluekehittämisen mallina. Teoksessa Katajamäki, Hannu (toim.) *Mies ja alue. Juhlakirja professori Kauko*

- Mikkosen 60-vuotispäivän kunniaksi.* Vaasan yliopisto, 174–198.
- Winter, Michael (2003). Embeddedness, the new food economy and defensive localism. *Journal of Rural Studies* 19:1, 23–32.
- Yrjölä, Tapani & Kola, Jukka (2004). Consumer preferences regarding multifunctional agriculture. *International Food and Agribusiness Management Review* 7:1, 78–90.